

РОЗДІЛ 5

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/54>

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ МІГРАНТІВ

FEATURES OF JUDICIAL PROTECTION OF LABOR RIGHTS OF MIGRANTS

**Науменко К.С., к.ю.н.,
доцент кафедри юридичних дисциплін**

*Сумська філія
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Актуальність статті полягає в тому, що за розвитку глобалізаційних процесів у світі все більшого поширення набуває трудова міграція. Причини такого явища, як міграція, можуть бути різноманітні: економічні; політичні; національні; зовнішні (незадовільний стан безпеки у країні; незадовільна екологічна ситуація у країні; негативна оцінка правового поля); внутрішні (побоювання щодо власної безпеки або безпеки близьких; наявність дискримінації; гендерні аспекти тощо). Більшість мігрантів розглядають такий шлях як можливість кращого життя, а також як можливість знайти краще робоче місце з гідними умовами праці. Успішна інтеграція трудових мігрантів для будь-якої країни означає соціально-економічний розвиток та стабільність. Але через побоювання загрози етнічному, релігійному, мовному складникам певного суспільства антиміграційні настрої національної більшості перешкоджають успішній асиміляції трудових мігрантів, які дуже часто зазнають порушень своїх прав. Праву на судовий захист належить головне місце в системі захисту трудових прав мігрантів. Стаття присвячена науковому дослідженню особливостей судового захисту трудових прав мігрантів. У дослідженні акцент робиться на тому, що судовий захист є основоположним способом захисту та відновлення порушених прав мігрантів. Зроблено висновок, що судовий захист прав трудових мігрантів передусім визначається нормами міжнародного права, проте регулюючу функцію у цій сфері безпосередньо виконує держава працевлаштування, з урахуванням особливостей національної правової системи. В Україні виникають певні труднощі під час імплементації норм міжнародного права до національного законодавства, також і тих норм, які стосуються трудових прав мігрантів, що заважає реалізації мігрантами, зокрема, свого права на судовий захист. А отже, Україні потрібно вдосконалювати міграційну політику та законодавство в цій сфері, а також розглянути можливість запровадження відповідної посади (спеціаліст із трудових та соціальних прав мігрантів) у регіональних центрах зайнятості Державної служби зайнятості України. До компетенції зазначеної посадової особи віднести надання консультативної допомоги трудовим мігрантам під час реалізації ними права на судовий захист.

Ключові слова: мігрант, міграція, трудова міграція, дозвіл на працевлаштування, право мігрантів на працю, право на судовий захист, судовий захист трудових прав.

The relevance of the article is that with the deepening of globalization processes in the world, labor migration is becoming more widespread. The reasons for such a phenomenon as migration can be various: economic; political; national; external (unsatisfactory security situation in the country; unsatisfactory environmental situation in the country; negative assessment of the legal field); internal (concerns about their own safety or the safety of loved ones; discrimination; gender aspects, etc.). Most migrants see this as an opportunity for a better life, as well as an opportunity to find a better job with decent working conditions. Successful integration of migrant workers for any country means socio-economic development and stability. But due to fears of threatening the ethnic, religious, linguistic component of a society, the anti-immigration sentiments of the national majority hinder the successful assimilation of migrant workers, who very often suffer violations of their rights. The right to judicial protection is central to the system of protection of migrants' labor rights. The article is devoted to the scientific research of the peculiarities of judicial protection of labor rights of migrants. The study emphasizes that judicial protection is a fundamental way to protect and restore violated migrants' rights. It is concluded that judicial protection of the rights of migrant workers is primarily determined by the norms of international law, but the regulatory function in this area is directly performed by the state of employment, taking into account the peculiarities of the national legal system. In Ukraine, there are some difficulties in the implementation of international law to national law, as well as those rules relating to the labor rights of migrants, which hinders the realization of migrants, in particular, their right to judicial protection. Therefore, Ukraine needs to improve migration policy and legislation in this area, as well as consider the possibility of introducing an appropriate position (specialist in labor and social rights of migrants) in the Regional Employment Centers of the State Employment Service of Ukraine. The competence of this official includes the provision of advisory assistance to migrant workers in exercising their right to judicial protection.

Key words: migrant, migration, migrant worker, labor migration, employment permit, migrants' right to work, right to judicial protection, judicial protection of labor rights.

Постановка проблеми. У зв'язку з поглибленням глобалізаційних процесів у світі все більшого поширення набуває трудова міграція.

Причини такого явища, як міграція, можуть бути різноманітні: економічні; політичні; національні; зовнішні (незадовільний стан безпеки у країні; незадовільна екологічна ситуація у країні; негативна оцінка правового поля); внутрішні (побоювання щодо власної безпеки або безпеки близьких; наявність дискримінації; гендерні аспекти тощо). Більшість мігрантів розглядають такий шлях як можливість кращого життя, а також як можливість знайти краще робоче місце з гідними умовами праці.

Успішна інтеграція трудових мігрантів для будь-якої країни означає соціально-економічний розвиток та стабільність. Але через побоювання загрози етнічній, релігійній, мовній складовим частинам певного суспільства

антиміграційні настрої національної більшості перешкоджають успішній асиміляції трудових мігрантів, які дуже часто зазнають порушень своїх прав. Праву на судовий захист належить головне місце в системі захисту трудових прав мігрантів.

Під час реалізації права на судовий захист трудові мігранти стикаються з певними перешкодами. За таких умов проблема вивчення особливостей судового захисту трудових прав мігрантів є актуальною та потребує додаткового науково-теоретичного дослідження.

Стан дослідження проблеми. Питання захисту трудових прав мігрантів тією чи іншою мірою досліджували такі вчені: Н. Бортник, Л. Голяк, І. Гнибіденко, В. Євтух, О. Кисельова, Є. Малиновська, М. Пітлюлич, Ю. Римаренко, О. Трюхан, Ю. Чижмарь, М. Чугуївська й інші, проте комплексного дослідження особливостей

судового захисту трудових прав мігрантів станом на тепер не проведено.

Метою статті є науково-теоретичне дослідження судового захисту трудових прав мігрантів в умовах сьогодення, виявлення особливостей такого захисту в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Дослідження особливостей судового захисту трудових прав мігрантів, на наш погляд, передбачає передусім аналіз семантики таких понять: «мігрант», «трудоуванець», «захист», «судовий захист».

Термін «мігрант» (походить від лат. *migrans, migrantis* – «переселенець»), «той, хто переселяється») – це людина, що свідомо та із власної волі перетинає державні або адміністративно-територіальні кордони з метою зміни місця проживання або без такої зміни. За твердженням І. Нежибецької, мігрант – це фізична особа, яка здійснює просторове переміщення, та (або) фізична особа, що тимчасово перебуває за межами населеного пункту (країни) свого місця проживання [1, с. 36]. На наш погляд, «мігрант» – це переміщена в межах країни або з перетином кордону особа, яка здійснює таке переміщення з метою зміни місця проживання або місця роботи.

Щороку громадяни різних країн, які не задоволені умовами праці, рівнем заробітної плати тощо, намагаються виїхати за межі власної країни з метою працевлаштування. Для таких осіб у доктрині міжнародного права є терміни «трудоуванець-мігрант», «працівник-мігрант», «трудоуванець-мігрант» тощо.

Для більш детального з'ясування сутнісного змісту терміна «трудоуванець-мігрант» доцільно звернути увагу на одну з його складових, а саме «трудоуванець». У тлумачній словниковій літературі «трудоуванець» – це працюючий, роботячий, працелюбний; той, який багато працює і живі зі своєї праці [2]. Тобто під поняттям «трудоуванець» варто розуміти особу – суб'єкта трудового права, наділеного певними правами й обов'язками. «Трудоуванець» – це особа, яка здійснює трудову діяльність і за це отримує відповідний дохід.

У Конвенції про правовий статус трудоуванців-мігрантів і членів їхніх сімей держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД) [3] «трудоуванець-мігрант» – це особа, яка є громадянином однієї зі сторін, а також особа без громадянства, яка постійно проживає на території однієї сторони, законно перебуває та на законній підставі займається оплачуваною трудовою діяльністю на території іншої сторони, громадянином якої вона не є та в якій постійно не проживає [3]. Термін «трудоуванець-мігрант» означає особу, яка буде займатися, займається або займалася оплачуваною діяльністю в державі, громадянином якого він або вона не є [4].

Трудоуванець-мігрант – громадянин України, який здійснював, здійснює або здійснюватиме оплачувану діяльність у державі перебування, не заборонену законодавством цієї держави [5]. Трудоуванець-мігрант, як зазначає В. Кравченко, – це особа, яка займається оплачуваною трудовою діяльністю на території держави, громадянином якої вона не є та в якій постійно не проживає [6, с. 377]. «Працівник-мігрант» – особа, яка мігрує або мігрувала з однієї країни до іншої з метою одержання будь-якої роботи, законно вїхала у країну як працівник-мігрант [7].

Отже, з огляду на викладене вище, можна зробити висновок, що «трудоуванець-мігрант» – це категорія осіб, які тимчасово або на постійній основі переміщуються у країні не свого громадянства з метою легального працевлаштування.

Трудоуванець-мігранти володіють визначеною сукупністю трудових прав, які, з урахуванням специфіки соціально-правового статусу мігрантів, стають об'єктом правопорушень. Проблема дискримінаційного поводження із трудоуванець-мігрантами існує і на території нашої країни.

Так, на тепер важко назвати точну кількість мігрантів, що перебувають у нашій країні, це зумовлено тим, що статистичні дані дещо різняться. Щодо статистичних даних стосовно трудових мігрантів, то до них частіше за все не входять відомості про кількість трудових мігрантів без урегульованого статусу, тобто про тих, які працювали за туристичними візами (нерегульована міграція). Так, згідно зі статистичними даними Державної міграційної служби України, станом на 1 липня 2020 р. на обліку в нашій країні перебувають 288 566 осіб-іммігрантів, станом на зазначену вище дату було видано 5 972 штуки дозволів на імміграцію [8]. У 2019 р. було видано 14,2 тис. таких дозволів. А у 2018 р. Державна служба зайнятості, що видає дозволи на працевлаштування іноземців, опублікувала дані про 16 тис. іноземних працівників. Трудоуванець-мігранти – це здебільшого керівники та менеджери; особи, зайняті у сфері торгівлі та ремонту, промисловості, інформації та телекомунікації. Ще однією групою іноземців в Україні є біженці й особи, яким надано додатковий захист. На грудень 2019 р. у країні проживали 2 096 іноземців із відповідним статусом [9].

Перед тим, як почати досліджувати сутнісний зміст поняття «право на судовий захист», доцільно з'ясувати лексичний зміст слова «захист».

В «Академічному тлумачному словнику української мови» [2] поняття «захист» автори тлумачать як: 1. Дію (за значенням: захищати, захистити і захищатися, захиститися); 2. Заступництво, охорону, підтримку; брати (взяти) під захист – заступатися за кого-, що-небудь, захищати від посягань, нападу; 3. Місце, притулок, де можна захиститися, заховатися від кого-, чого-небудь, укриття; 4. Сторону, яка захищає обвинуваченого під час суду; оборона [2]. Термін «захист» неодноразово вживається в Конституції України [10] й інших національних нормативно-правових актах.

Під «захистом» також розуміють «діяльність уповноважених державних і недержавних органів із відновлення порушених цивільних прав та інтересів, що охороняються законом, а також попередження цивільних правопорушень» [11, с. 123].

У чинному законодавстві України терміни «захист», «захист прав», незважаючи на часте вживання, зазвичай мають досить абстрактний характер і найчастіше означають обов'язок держави, її органів захищати ті або інші права, або йдеться про гарантії, заходи охорони тих або інших ще порушених прав [12, с. 9]. Отже, на наш погляд, «захист» – це абстрактне поняття, яке означає дію. А «захист права» – це гарантований законом спосіб використання особою на власний розсуд передбачених законом заходів щодо відновлення свого порушеного або невизнаного права.

З метою захисту та відновлення своїх порушених прав мігранти мають змогу користуватися відповідними правовими інструментами, серед яких, безумовно, ключове місце належить судовому захисту.

Тож, «право на судовий захист» є одним із фундаментальних понять у царині прав людини і громадянина в умовах соціальної і правової держави [13].

У юридичній енциклопедії зазначено, що право на судовий захист – спосіб захисту прав, свобод і законних інтересів учасників суспільних правовідносин – фізичних та юридичних осіб. Суд, коли здійснює правосуддя, на засадах верховенства права забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави [14, с. 29].

Право на судовий захист є одним з основоположних прав людини, яке гарантується Конституцією України, національними нормативно-правовими актами та нормами міжнародного права.

Деякі вчені відзначають складну природу права на судовий захист, визначають це право як суб'єктивне право людини і громадянина. Зміст суб'єктивного права на судовий захист становить сукупність визначених законом прав, які належать суб'єкту такого права, зокрема: право на пред'явлення позову; право на забезпечення позову, право подати клопотання про призначення експертизи, право на надання перекладача. Зазначений перелік не є вичерпним. Такі компоненти в сукупності і відображають суб'єктивну сутність права на судовий захист [15, с. 48].

Захисту та відновленню в судовому порядку підлягають будь-які порушені права і свободи людини, зокрема і трудові права мігрантів, незалежно від того, у якому нормативно-правовому акті вони відображені, тобто право на судовий захист має універсальний характер. І. Бакірова зазначає: «Право людини і громадянина на судовий захист належить до громадянських прав, при цьому вбирає в себе певну юридичну гарантію як від свавілля з боку окремих осіб, так водночас і всієї держави» [16].

Право на судовий захист – одна з найважливіших гарантій дотримання трудових прав працівників, зокрема і мігрантів. В. Бонгліаб розглядає право на судовий захист трудових прав як можливість правомочних осіб звертатися до суду та у процесі судового розгляду справи здійснювати захист (відновлення порушених прав) права на працю й інших трудових прав на умовах та в порядку, передбачених законом [17, с. 72].

Отже, на наш погляд, під судовим захистом трудових прав мігрантів можна розуміти правомочність особи, яка здійснює трудову діяльність у державі, громадянином якої вона не є, на звернення до суду з метою захисту або відновлення порушеного права на працю або інших трудових прав.

Варто зазначити, що однією з важливих особливостей судового захисту трудових прав мігрантів є те, що таке право регулюється як на міжнародному, так і на національному рівнях. Тобто право на судовий захист трудових прав мігрантів визначається нормами міжнародного права, проте застосовується в порядку, передбаченому національним законодавством.

Принципи захисту трудових прав мігрантів передбачені в міжнародних актах та розробляються Організацією Об'єднаних Націй, Міжнародною організацією праці (далі – МОП), Радою Європи, Європейського Союзу, СНД, міжнародними договорами між державами.

Джерелами правового регулювання праці мігрантів в Україні є не лише національні закони й інші нормативно-правові акти, а й міжнародні договори й угоди, інші акти міжнародного права. Право на судовий захист трудових прав мігрантів гарантовано такими міжнародно-правовими актами: відповідно до положень Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей [4] закріплено, зокрема, право на рівне із громадянами країни ставлення до них в судах і трибуналах (ст. 18) та рівне із громадянами країни ставлення до мігрантів під час отримання платні, рівні умови праці й умови зайнятості (ст. 25); Конвенція МОП про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей № 143 від 24 червня 1975 р. [7] та Рекомендації щодо працівників-мігрантів № 151 від 24 червня 1975 р. [18] визначають, що уряди повинні дбати про ухвалення заохочувального законодавства для гарантування рівних можливостей та ставлення у сфері працевлаштування, займання посад, жіночої праці, особистих і колективних свобод мігрантів, судочинства з питань, зазначених у Конвенції; Європейська соціальна хартія (переглянута) [19] закріплює право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу, зокрема, у ст. 19 зобов'язано сторони забезпечувати мігрантам «режим не менш сприятливий, ніж режим, який надається їхнім власним громадянам, у тому, що стосується судочинства з питань, згаданих у цій

статті»; Європейська конвенція про правовий статус трудящих мігрантів (1977 р.) [20] цілком присвячена захисту прав та інтересів трудових мігрантів.

Згідно з міжнародно-правовими нормами, особи, які в'їжджають до іншої країни з метою працевлаштування, набувають статусу трудящого-мігранта, який після отримання такого статусу набуває рівні права із громадянами країни перебування.

Конституційне право на судовий захист відповідає міжнародно-правовим засадам, зокрема, у ст. 8 Загальної декларації прав людини [21] закріплено право кожної людини на ефективне поновлення прав компетентними національними судами в разі їх порушення.

Конституція України [10] гарантує: «Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України» (ст. 26), а отже, мігранти, які перебувають на території України, наділені тими самими правами, що і громадяни України. До того ж Конституція України захищає мігрантів від будь-яких проявів дискримінації, проголошує: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» (ст. 24).

Відповідно до ч. 2 ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [10]. Юрисдикція національних судів поширюється на будь-який спір та кримінальне обвинувачення. Гарантоване Конституцією України право на судовий захист, зумовлене демократичністю, справедливістю, об'єктивністю та професійністю судового розгляду, який базується на незалежності суду, гласності, змагальності, безпосередності, усності судового процесу тощо [22, с. 275].

Конституційний Суд України в рішенні від 14 грудня 2011 р. у справі № 19-рп/2011 підкреслив важливість ст. 55 Конституції України та зазначив неможливість відмови у правосудді [23].

«Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини» [24, ст. 3], тобто національне законодавство надає мігрантам ті самі права і свободи, що і громадянам України, зокрема і право на судовий захист.

В Україні правосуддя здійснюється виключно судами [10, ст. 124]. Закон України «Про судоустрій і статус судів» [25] проголошує здійснення правосуддя в Україні на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд (преамбула). Відповідно до ст. 2 зазначеного нормативно-правового акта, «суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Також цим Законом кожному гарантовано захист прав, свобод та інтересів незалежним, безстороннім і справедливим судом у розумні строки, для іноземців і осіб без громадянства встановлено право на судовий захист в Україні нарівні із громадянами України, гарантована рівність усіх учасників судового процесу

перед законом і судом у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, передбачених законом (ст. ст. 7, 9) [25].

Проте такий спосіб захисту та відновлення порушених прав мігрантів має низку особливостей, зокрема: по-перше, трудові спори мігрантів, які працевлаштовані в Україні, вирішуються судами за законодавчими нормами (країни працевлаштування), а положення міжнародно-правових актів застосовуються також у порядку, передбаченому нормами національного законодавства, отже, регуляторами в зазначеній сфері є держави працевлаштування; по-друге, звернення мігрантів до національних судів потребує відповідного правового супроводу національних правників, перекладачів, експертів та інших спеціалістів, які можуть захищати права легальних трудових мігрантів. У трудових мігрантів можуть виникати труднощі з доступом до таких спеціалістів через додаткові витрати.

Висновки. Хоча судовий захист прав трудових мігрантів передусім визначається нормами міжнародного права,

проте регулюючу функцію в цій сфері безпосередньо виконує держава працевлаштування з урахуванням особливостей національної правової системи. В Україні виникають певні труднощі під час імплементації норм міжнародного права до національного законодавства, також і тих норм, які стосуються трудових прав мігрантів, що заважає реалізації мігрантами, зокрема, свого права на судовий захист. А отже, Україні потрібно вдосконалити міграційну політику та законодавство в цій сфері, а також розглянути можливість запровадження відповідної посади (спеціаліст із трудових та соціальних прав мігрантів) у регіональних центрах зайнятості Державної служби зайнятості України. До компетенції зазначеної посадової особи віднести надання консультативної допомоги трудовим мігрантам під час реалізації ними права на судовий захист.

Отже, деякі кроки у вивченні особливостей судового захисту прав трудових мігрантів зроблені, проте законодавство в досліджуваній сфері ще потребує додаткової регламентації та вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нежибецкая И. О соотношении международно-правового и внутреннегосударственного содержания понятия «мигрант». *Международное публичное и частное право*. 2007. № 2. С. 34–36.
2. Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). *Словник української мови* : в 11-ти т. 1972. Т. 3. С. 379.
3. Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав від 14 листопада 2008 р.
4. Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей : Конвенція ООН від 18 грудня 1990 р.
5. Про зовнішню трудову міграцію : Закон України від 5 листопада 2015 р. № 761–VIII. *Голос України*. 2015. № № 221–222.
6. Кравченко В. Визначення поняття трудової міграції. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 375–379. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63919>.
7. Про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення : Конвенція МОП № 143 від 25 червня 1975 р.
8. Державна міграційна служба України : офіційний вебсайт. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani/statistika-z-osnovnoy-diyalnosti.html>.
9. Сайт Міжнародної організації з міграції ООН. URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf.
10. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141.
11. Борисов Д., Гончаров И. Защита прав и законных интересов участников при размещении заказа при проведении торгов для государственных нужд. *Закон*. 2008. № 11. С. 122–130.
12. Зельдіна О., Хрімлі О. Судовий захист прав суб'єктів підприємництва: теоретичні та практичні аспекти : монографія. Київ : Юрінком-Інтер, 2015. 176 с.
13. Костюк В. Правосуб'єктність у трудовому праві: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : видавець Карпенко В.М., 2012. 460 с.
14. Юридична енциклопедія : у 6-ти т. / за ред. Ю. Шемшученка та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. Т. 5 : П – С. Київ, 2003. 736 с.
15. Ніколаєнко Я. Поняття та зміст права на судовий захист: сучасний погляд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2014. № 8. С. 48–50.
16. Бакірова І. Зміст конституційного права людини і громадянина на судовий захист. URL: <https://minjust.gov.ua>.
17. Бонтлаб В. Право на судовий захист трудових прав : науково-теоретичний аспект. *Підприємство, господарство і право*. Трудове право. 2018. № 9. С. 68–74.
18. Рекомендація МОП щодо працівників-мігрантів № 151 від 24 червня 1975 р.
19. Європейська соціальна хартія (переглянута) Ради Європи від 3 травня 1996 р. № ETS 163.
20. Європейська конвенція Ради Європи про правовий статус трудящих-мігрантів від 24 листопада 1977 р. № ETS 93.
21. Загальна декларація прав людини : Декларація ООН від 10 грудня 1948 р.
22. Конституція України : науково-практичний коментар / В. Авер'янов та ін. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 808 с.
23. Рішення Конституційного Суду України у справі № 19-рп/2011 від 14 грудня 2011 р. за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ч. 2 ст. 55 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11>.
24. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3773–VI. *Голос України*. 2011. № 199. С. 24.
25. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402–VIII. *Голос України*. 2016. № № 132–133.